

TÜRKİYE'DEKİ ÇAĞDAŞ HADİS ARAŞTIRMALARINDA POLEMİKLERİN ZEMİNİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Muhammet Ali ASAR*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 06 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 15 Eylül 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atf:** Asar, Muhammet Ali. "Türkiye'deki Çağdaş Hadis Araştırmalarında Polemiklerin Zemini Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 573-606.

DOI: 10.33415/daad.1479323

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 06 May 2024, **Accepted:** 15 September 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** Asar, Muhammet Ali. "A Study on The Grounds of Polemics in Contemporary Hadith Studies in Turkey". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 573-606.

DOI: 10.33415/daad.1479323

Öz

Hadis ilmi eleştiri, tartışma, polemik vb. kavramlarla isimlendirilen zengin bir literatüre sahiptir. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan bu eserlerde genellikle sünnetin mahiyeti, dindeki yeri vb. konuların yoğunlukla işlendiği görülmektedir. İman, sünne, red, tevhid, itisam vb. isimlerle anılan kaynaklar hadis ilminde tür edebiyatının da güzel örneklerini temsil etmektedir. Hadis ilminin sosyo-politik, ilmî, akademik, siyasî ve kültürel faktörlerle ilişkisini sergileyen polemik türü araştırmalar hadis tarihi boyunca görülmüştür. Bu tür çalışmaların Türkiye çağdaş hadis araştırmalarındaki varlığı da bilinmektedir. Günümüz hadis araştırmalarında tartışmalar sünnet ve hadisin dindeki yeri, hadis tespit yöntemleri, metin tenkidi, anlama ve yorumlama çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bu makalede; Türkiye'deki hadis araştırmalarında tartışmaların tarihi ve güncel nedenleri incelenerek, ortaya çıkış sebepleri üzerinde fikir yürü-

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muhammeta-li.asar@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3672-5885> / Assoc. Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Theology, muhammeta-li.asar@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3672-5885>

tılmekte, polemiklerin tarihi ve çağdaş zemini ortaya konmaktadır. Çağdaş polemiklerin izi sürülerek ülkemiz hadis çalışmalarının Batı ve İslam dünyasındaki hadis çalışmaları ile etkileşimi irdelenmektedir. Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarındaki polemiklerin oluşumunda hadis ve sünnete dair tarihi tartışmaların, oryantalistlerin iddialarının, İslam dünyasında yaygınlaşan sünneti inkâr söylemlerinin ve sünnetin dindeki yeri tartışmalarının, toplumun ihtiyaçları ile akademisyenlerin ilgi alanlarının etkisi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Cumhuriyet Dönemi, Modern, Tartışma.

A Study On The Grounds Of Polemics In Contemporary Hadith Studies In Turkey

Extended Abstract

When we look at the history of hadith, we see that the studies on hadith are concentrated in two main categories. The first of these is all methodological studies that aim to distinguish the sahih from the weak or to determine the reliability of the hadith, which can be accepted under methodology. The other is the studies such as commentaries, etc., which aim to understand the hadith texts largely accepted as belonging to the Prophet within the framework of generally accepted procedural rules. The type of these studies is determined by social needs and the scholar's academic interest. When contemporary hadith studies in Turkey are analyzed from this perspective, it is seen that in the first sixty years of the republic, translation activities, including basic hadith sources and their commentaries, were intensive. With the influence of the post-eighties academic hadithism, the number of studies on different fields of hadith science can be expressed in thousands. The concept of polemic, defined as 'a harsh discussion on political, scientific and literary issues', corresponds to uses such as 'pen debate, pen discussion, pen fight' in our language. More often, harsh intellectual struggles are defined by the concept of polemic. Polemic writings are written to weaken, wear out, devalue, and reject an idea, thought, or thesis. Polemic writings are essentially criticism writings. As in all scientific research, polemical works are not independent of the period's scientific, intellectual movements and sociological, economic, and political atmosphere. These works reflect the understanding of the science of their period. In this context, the reason for the emergence of the polemical literature of Ahl al-Hadith, which presents good examples of polemical works in history, is the reaction to the views of the sects, which were formed due to socio-political factors that do not reflect the tradition related to the Islamic belief system with the influence of different internal reasons and surrounding cultures. Ahl al-hadith, which is distinguished by its formal adherence to the Sunnah and bases its epistemology on transmission, has formed a collection of works under different names such as faith, rejection, sunna, tawhid, itisam, etc., to put forward its theses about the Islamic belief system within its hierarchy of knowledge and to refute the claims of its opponents. The reasons and topics of discussion that occupied the agenda of the Ahl al-hadith from the second century onwards led them to compose a series of works, and the reasons for the emergence and nature of the discussions in contemporary hadith studies in Turkey are largely similar. In particular, the topics of contemporary hadith debates are almost the same as the works of the 'sunna' genre, in which issues such as adherence to the sunnah, the theoretical value of the sunnah, and the place of the sunnah in religion are intensively covered, and the defense of the sunnah is exhibited. From the 19th century onwards, the orientalist's claims about hadith and sunnah, which were incompatible with the assumptions adopted by the Mus-

lim intellectuals for centuries, began to spread in the Islamic world and Turkey; since the middle of the twentieth century, both the studies of academics in the faculties of theology and the publication activities have made these claims known to the intellectual community in Turkey. In addition, some intellectuals and theologians' voicing of orientalist views prompted scholars who wanted to take the lead in this issue, reject orientalist claims, and correctly inform society to carry out studies in this direction. On the other hand, in the 19th century, in the ancient Islamic geographies invaded by the Westerners, such as India and Egypt, debates about the sunnah, many of which were seen in history or similar to them, flared up. Muslims were thrown to the extremes of extremism and extremism in the issues of hadith-sunnah and the position of the Prophet. While some reduced prophethood to a mere postal office, others adopted a conception of the Prophet that ignored the Prophet's human qualities. Some thinkers, who argued that the only way to eliminate the backwardness of Muslims in the face of the West was to return to the original of Islam, the Qur'an, and the Sunnah, criticized the classical methods of determining hadith and Sunnah by voicing discourses that differed from the traditional notion of hadith and Sunnah and experimented with new methods by drawing attention to the text. The debates in these geographies formed the basis of the polemics in contemporary hadith studies in Turkey. After the 1980s, all the main hadith sources were translated into Turkish, and the debates in the Islamic world were also brought to Turkey through translations. The masses of society, who had previously obtained religious knowledge through books on theology and ethics, could access the classical sources of both hadith and all branches of Islamic sciences through translations. Faced with narrations that contradicted each other and were thought to be contrary to reason and logic, skepticism about the authenticity of hadiths began to arise in the segments of society. Different polarisations and ideological divisions began to emerge around hadith and sunnah with the influence of the securities debates in the Islamic world, and these debates determined the direction of hadith research.

This article analyses the historical and contemporary reasons for the debates in hadith studies in Turkey, speculates on their emergence, and determines the historical and contemporary grounds of polemics. Tracing contemporary polemics reveals the interaction between hadith studies in Turkey and hadith studies in the West and the Islamic world. This study seeks to answer the following concrete questions: 'What are the factors that give rise to polemics in contemporary hadith studies in Turkey?', 'Do early hadith debates have an impact on the emergence of polemics in contemporary hadith studies?', 'Is the source of contemporary hadith debates in Turkey internal dynamics? Or are the ideas transferred to our country from the West and the Islamic world?', 'What are the contributions of contemporary hadith debates to the science of hadith?' In the formation of polemics in contemporary hadith studies in Turkey, the historical debates on hadith and sunnah, the claims of orientalists, the discourses of denial of sunnah that have become widespread in the Islamic world and the place of sunnah in religion, the needs of the society and the interests of academics are influential.

Keywords: Hadith, Sunnah, Republican Period, Modern, Discussion.

Giriş

Hadis tarihine bakıldığında hadis ile ilgili çalışmaların temelde iki ana kategoride yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki, hadisin sahihini sakiminden ayırmayı ya da hadisin güvenilirliğini tespit etmeyi amaç edinen ve usul ismi altında kabul edilebilecek olan tüm metodoloji çalışmalarıdır. Diğeri de genel kabul görmüş usul kuralları muvacehesinde Hz. Peygamber'e aidiyeti büyük ölçüde kabul edilen hadis metinlerini anlamaya yönelik olan şerh vb. çalışmalarıdır. Bu çalışmaların türünü toplumsal ihtiyaç ve ilim adınının akademik ilgisi belirlemektedir. Türkiye'deki çağdaş hadis çalışmaları bu perspektiften incelendiğinde cumhuriyetin ilk atmış yılında temel hadis kaynakları ve onların şerhlerinin de dâhil olduğu tercüme faaliyetlerinin yoğunluğu görülmektedir. Seksen sonrası akademik hadisçiliğin de etkisiyle hadis ilminin farklı alanlarına dair yapılan çalışmaların sayısı binlerle ifade edilebilir. Akademik hadisçiliğin ilk yıllarında yapılan çalışmalar; Hz. Peygamber ve sünneti, biyografi, konu ve kavram ağırlıklıyken sonraki yıllardaki çalışmalarda hadis yorum teorisi, hadisin dindeki yeri, hadis tarihi ve metin tenkidi gibi konuların işlendiği görülmektedir.¹ Esasen Türkiye'deki çağdaş hadis çalışmalarının arka planında yatan düşünsel temeli göstermesi açısından çok erken dönemde Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesinde "Hadîs-i Şerîf" dersinin adının "Hadis Tarihi" olarak değiştirilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca tasavvuf kaynaklarındaki hadislerin güvenilirliği konusunda Şeyh Saffet Efendi (öl. 1950) ile girdiği polemiklerle de hatırlanan İzmirli İsmail Hakki'nin (öl. 1946) daha 1924 yılında ilk defa adında tarih kelimesinin geçtiği "*Târîh-i Hadîs*" isimli eserini kaleme alması çağdaş dönem çalışmalarının bir nevi yönünü de göstermektedir.²

Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarında tartışma ya da polemik olgusunun mantıksal arka planını ise Türkiye hadisçiliğine gerek eserleriyle gerekse yetiştirdiği talebeleriyle büyük katkılar sunmuş Tayyip Okiç'in (öl. 1977) şu açıklamalarında görmek mümkündür: "Herhangi bir müessesenin hayatiyeti, kendi kendisini kontrol etme kabiliyeti ile mütenasiptir. Tenkidin asıl kıymeti, ilim sahasında meydana çıkar. Tenkit fikrinden mahrum olan bir ilmî faaliyette ve bilhassa ilmî müessesede hakikî hayat kuvvetinden

¹ Selahattin Polat, "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 218.

² Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Kitâbiyât, 2005), 26.

bahsetmeye imkân yoktur. Şu kadar var ki ilmin ve ilmî tenkidin hayatiyeti de, kendi şartlarına uygun olmasını gerektirir.”³ Merhum Okiç'in ilmî faaliyetin hayatiyetinin varlığı ve devamı ile özdeşleş-tirdiği tenkit kavramı aslında ilmî alandaki tartışma ve polemiklerin de çıkış noktasını oluşturur.

“Siyasal, bilimsel, yazınsal konularda yapılan sert tartışma” şek-
linde tanımlanan polemik kavramı dilimizde de “kalem münakaşası,
kalem tartışması, kalem kavgası” gibi kullanımlara karşılık gelmek-
tedir. Daha çok sert fikrî mücadeleler polemik kavramıyla ifade
edilir. Bir fikri, düşünceyi ya da tezi zayıflatmak, yıpratmak ve de-
ğersizleştirerek reddetmek için polemik yazıları kaleme alınır. Po-
lemik türü yazılar esasen tenkit yazıdır. Bu yazılar İslam ilim
geleneğinde mübâhese, münakaşa, takriz, muâheze ve tenkit şek-
linde tabir edilmiştir.⁴ Dilimizde polemik kelimesi ile benzer anlamları
murad etmek üzere cedel ve münazara kelimeleri yoğunlukla
kullanılır. Cedel; “bir düşünce ya da bir görüş üzerindeki çelişkileri
ortaya çıkarma ve bunları karşılıklı tartışma sanatı” olarak tarif
edilir. Kısacası cedel, herhangi bir konuda açıklamada bulunmak
veya karşı tarafa görüş ve düşüncelerini kabul ettirebilmek amacıyla
bazı kuralların belirlenmesi ve bu çerçevede işleyiş gösteren bir
metodoloji biçiminde tanımlanır.⁵ Cedel kelimesi ile ilişkilendirilen
ve onun alternatifi olarak da kabul edilen kavram ise münâzaradır.
Münâzara; “gerçeği ortaya koymak için birlikte düşünülerek yapılan
kuramsal bir araştırma” anlamına gelmektedir. Hatta münâzara;
“karşılıklı olarak söyleşide bulunan iki kişiden birisinin gerçeği açık-
lamayı, diğerinin de ona yardımcı olmayı üzerine aldığı ve sonuçta
da her ikisinin amacının ilim/bilgi elde etmek olduğu bir araştırma”
anlamına gelmektedir.⁶

Bu çalışmada öncelikle Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmala-
rındaki polemik olgusunu muhteva, yöntem, üslup, nedensellik vb.
tüm yönlerden araştırmak amaçlanmıştır. Konu incelendiğinde çağ-
daş hadis araştırmalarında polemik olgusunu içeren çok sayıda

³ Tayyip Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2-3 (1953), 289.

⁴ Şenol Demir, “Tartışma ve Polemik Kavramlarına Dair”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Top-
lum Dergisi* 3/9 (2014), 184.

⁵ Hüseyin Doğan, “İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, *Sa-
karya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011), 164.

⁶ Hüseyin Atay, “Kur'an'a Göre Münazara Metodu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakül-
tesi Dergisi* 17 (1969), 262.

çalışmanın varlığı tespit edildi. Bu çalışmalar özellikle sünnetin mahiyeti, dindeki yeri, teşrî değeri, Hz. Peygamber'in konumu, haber-i vâhidle amel, kabir azabı, cennet ve cehennem ebediliği gibi konularda yoğunlaşmaktadır.⁷ Genellikle bu konular üzerine inşa edilen polemik olgusundan önce polemikleri oluşturan tarihi ve güncel zeminin ortaya konması gerekmektedir. Bu çerçevede polemiklerin zemininin muhtasar olarak kaleme alındığında mevzunun bir makale boyutunda olduğunu müşahede ettik ve polemiklerin zeminini bir makalede, polemik olgusunu da ikinci bir makalede incelemeyi düşündük. Makalenin başlığında yer alan "Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmaları" ile cumhuriyet dönemindeki akademik çalışmaları kastettik. Elbette ülkemizde cumhuriyet dönemi hadis araştırmalarına dair çok sayıda değerli çalışma yapılmıştır. Özellikle Selahaddin Polat, Yavuz Ünal, Erdinç Ahatlı, Hüseyin Hansu ve Halit Özkan'ın çalışmaları cumhuriyet tarihi hadis ilminin serencamını göstermesi bakımından önemlidir.⁸ Bununla birlikte cumhuriyet dönemi hadis araştırmalarında polemikleri ve bunların oluşma nedenlerini konu edinen bir çalışma yapılmamıştır. Oysaki hadis tarihinde tür edebiyatının en güzel örneklerinden kabul edilen red, sünne, iman, tevhid gibi hadisçilerin polemiklerinin temerküz ettiği çok sayıda eserin varlığı bilinmektedir.⁹ Ayrıca temel hadis kaynak-

⁷ Çağdaş hadis araştırmalarındaki polemiklerin yoğunlaştığı konulardan birine örnek olmak üzere bk. Nihat Hatipoğlu, "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik bir Alan Taraması-Tahlil ve Eleştirisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 11/3-4 (1998), 273-298; Bünyamin Erul, "Bir Alan Taramasının Panoraması -Vahy-i Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-", *İslâmiyât* 3/1 (2000), 161-184.

⁸ İsmi sayılan akademisyenlerin Cumhuriyet dönemi hadis çalışmaları hakkındaki mülâhazaları için bk. Polat, "Modern Dönemde Hadis"; Yavuz Ünal, "Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/3 (1997), 174-177; Yavuz Ünal, "Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı", *İslami İlimler Dergisi* 2 (2007), 229-248; Yavuz Ünal, "Cumhuriyet Döneminde Hadis Usulü ya da Usul Tarihçiliği Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 283-302; Erdinç Ahatlı, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 201-270; Erdinç Ahatlı, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülâhazalar", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 7-30; Hüseyin Hansu, "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 367-405; Halit Özkan, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 9-39.

⁹ Hadisçilerin polemiklerinin yoğunlukla yer aldığı eserlere örnek olarak bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-îmân ve me'âlimühü ve sünenühü ve istikmâlühü ve derecâtühü*, thk. Muhammed Nasuriddin Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403); Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, thk. Sabri

larında da hadisçilerin polemiklere yoğun olarak yer verdiği iman, kader, tevhid, sünne gibi bölümler yer almaktadır.¹⁰ Hadisin sosyal, siyasal, mezhepsel ve dini boyutlarını anlamaya yardımcı olan polemik türü çalışmaların günümüz hadis araştırmaları bağlamında yapılmaması büyük bir eksikliktir. Bu çalışmayla Türkiye'deki hadis araştırmalarında tartışmaların tarihi ve güncel nedenleri incelenip, ortaya çıkış sebepleri üzerine fikir yürütülmekte ve polemiklerin tarihi ve çağdaş zemini belirlenmektedir. Çağdaş polemiklerin izi sürülerek ülkemiz hadis araştırmalarıyla Batı ve İslam dünyasındaki hadis çalışmalarının etkileşimi de ortaya konmaktadır. Bu çalışmada şu somut sorulara cevap aranmaktadır: “Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarında polemikleri ortaya çıkaran etkenler nelerdir?”, “Çağdaş hadis araştırmalarındaki polemiklerin ortaya çıkışında erken dönemdeki hadis tartışmaların etkisi var mıdır?”, “Türkiye'deki çağdaş hadis tartışmalarının kaynağı iç dinamikler midir? Yoksa Batı ve İslam dünyasından ülkemize intikal eden fikirler midir?”, “Çağdaş hadis tartışmalarının hadis ilmine katkıları nelerdir?”

1. Klasik Hadis Literatüründe Polemik

db | 579

İslam ilimler tarihi, hususen hadis tarihi polemik, tenkit ya da tartışma kavramları çerçevesinde telif edilen bir literatür ve tür edebiyatının zengin örnekleriyle doludur.¹¹ Bu eserlerin ortaya çıkışı hicri ikinci asrın başları gibi çok erken sayılabilecek bir döneme tekabül etmektedir. Zira bu dönemde özellikle eser-rey çatışması belirginleşmeye başlamış, ehl-i eser sadece Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve onun yakın çevresini değil Mürciîler başta olmak üzere dönemin kendileri dışındaki bütün fikrî hareketlerini bu zümre içinde kabul etmiştir.¹²

Hadislere göre amel etmeye gayret eden, dini bilginin tek kaynağının haber, haberi elde etmenin yegâne yolu olarak da nakli

Selâme Şâhîn (Riyad: Dârü's-Sebât, 1424); Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Halku efâli'l-'ibâd ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve aşhâbi't-ı'tâ'ül*, thk. Abdurrahman Umeyrâ (Riyad: Dârü'l-Meârif, ts.); Ebû Bekir Muhammed İbn Huzeyme, *Kitâbü'tevhîd ve isbâti şfâti'r-Rabbi azze ve celle* (Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2004); Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, thk. Muhammed b. Saïd b. Sâlim el-Kahtânî (Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406).

¹⁰ Muhammet Ali Asar, *Ehl-i Hadisin Polemik Edebiyatı* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021), 211-269.

¹¹ Asar, *Polemik Edebiyatı*, 129-200.

¹² Mehmet Emin Özafşar, “Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 236.

görenler, doğru İslam anlayışının rivayetler ve onların zahiri yorumuyla ortaya konulabileceğini düşünenlerden oluşan ve hicrî ikinci asırdan itibaren kendine has düşünce sistemiyle ortaya çıkan ehl-i hadis ekolü “Kitâbü’l-îmân”, “Kitâbü’r-red” “Kitâbü’s-sünne”, “Kitâbü’t-tevhîd”, “Kitâbü’l-î’tisâm”, “Esmâ ve’s-sıfât” gibi farklı isimler adı altında rivayetlere dayalı çok sayıda müstakil eser telif etmişlerdir.¹³ Ehl-i hadisın muhaliflerine karşı tutumları bu isimler altında cem edilen kaynaklarda tezahür etmektedir. Buna mukabil re’y taraftarlarının da kendi düşüncelerini ifade etmek ya da eser ehlini tenkit etmek için telif ettikleri eserlerin örneklerine ikinci asırdan itibaren rastlamak mümkündür. İmâm Ebû Yûsuf’un (öl. 182/798) “*er-Red alâ Mâlik b. Enes*” adlı eseri¹⁴ ile İmâm Muhammed’in (öl. 189/804) “*Kitâbü ictihâdi’r-re’y*” ve “*el-Hucce alâ ehl-i Medine*” adlı eserleri erken dönem eleştiri/polemik mahiyetinde çalışmalar arasında zikredilebilir.¹⁵ Hanefî fikhının iki önemli temsilcisinin ismi zikredilen eserleri re’yî pratikte kullanmakla yetinmediklerini ve re’y karşıtı grupların argümanlarını da nazârî olarak zayıflatmayı gaye edindiklerini göstermektedir.¹⁶

580 | db

Aslında hadis tarihinde polemik edebiyatının oluşumunun zeminini Müslümanların birbirleriyle yaptıkları savaşlarda ölen ve öldürenlerin dünya ve ahiretteki durumlarının ne olacağına dair farklı görüş ve düşüncelere dayanmaktadır. Bu bağlamda Hâricîler büyük günah işleyenin kâfir olduğu ve ebedi cehennemde kalacağı fikrini benimseyerek, iman; “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve bütün azalarla amel” şeklinde tanımlamışlardır. Böylece onlar iman nazariyesini iman-amel, büyük günah-iman ilişkisi çerçevesinde ortaya koymuşlardır. Hâricîlerin katı tutumuna karşı Mürcîî iman nazariyesi teşekkül etmiştir. Buna göre iman “dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir.” Büyük günah işleyen de ebediyen cehennemde kalmayacaktır. Bu konudaki tartışmalar uzun süre devam etmiş ve yazın alanında iman konulu müstakil bir edebiyat oluşmuştur.¹⁷ Ehl-i hadis bu konudaki görüşlerini ve karşıtlarının fikirlerine muhalefeti ikinci asrın ortalarını

¹³ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 59.

¹⁴ Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü’l-marife, 1997), 253.

¹⁵ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 254.

¹⁶ Özafşar, “Rey-Eser Çatışması”, 266.

¹⁷ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002), 73.

dan itibaren konulu eserlerde işlemeye başlamıştır.¹⁸ Daha sonra muhaddisler hadis kitaplarına iman başlıklı bölümler,¹⁹ iman nazariyelerini ifade eden ve tartışmalara delalet eden bâb başlıkları yerleştirmişlerdir.²⁰ Ehl-i hadis konu etrafındaki tartışmaları sadece musannef/konulu eserlerin ilgili bölümlerine hasır etmemiş mevzu-yu enine boyuna tartıştıkları müstakil eserleri ikinci asrın başından itibaren tasnif etmişlerdir. “Dahhâk b. Müzâhim’in (öl. 105/723), *Risâletü'l-îmân*; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (224/838), *Kitâbü'l-îmân*; Yahyâ b. Sâlih el-Belhî’nin (öl. 230/844), *Kitâbü'l-îmân*; İbn Ebû Şeybe’nin (öl. 235/849), *Kitâbü'l-îmân*; Kuteybe b. Saîd’in (öl. 240/854), *Kitâbü'l-îmân*” adlı eserleri bunlardan sadece bir kaçıdır.²¹

Hicrî ikinci asırdan itibaren “red” adı altında telif edilen eserlerin bir kitaba, yazara veya bir inanç ve düşünce sistemine karşı cevap vermek, onların iddialarını veya tezlerini çürütmek kendi gerçekliklerini ortaya koymak için yazıldığı görülmektedir. Söz konusu eserler *er-Red alâ ...* başlığı altında doğrudan muhalifini tayin etmektedir. Bu eserlerde karakteristik olarak, önce redde konu olan kişi veya grupların görüşleri, çürütülmek maksadıyla zikredilir. Akabinde ehl-i hadisin temsilcisi benimsediği görüşleri dile getirir ve muhalifinin de bu görüşleri benimsemesinin gerekliliği üzerinde durur.²² Bu eserler genellikle Cehmiyye ve Mu‘tezile’ye karşı telif edilmiş olmakla birlikte bazen zındıklar denilen bir grubu da kapsamaktadır. Red nitelikli eserlerin ana teması Allah’ın sıfatlarıdır.

¹⁸ Ebû Amr Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi‘*, thk. Habîbürrahmân el-A‘zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1987), 11/126. Ma‘mer b. Râşid’in eserinde bâb başlığının isminin iman ve İslam olması ve bu başlık altında ehl-i hadisin iman nazariyesine uygun nakillerde bulunması meselenin erken dönemde Müslümanların ve ehli hadisin gündeminde yerini alması açısından önemlidir.

¹⁹ Örneğin bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhîh*, thk. Muhammed Zühry b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “İmân”, 1.

²⁰ Buhârî, “İmân”, 33. Nitekim Kütüb-i Sitte içinde, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*lerinde, Tirmizî ve Nesâî’nin *Sünen*lerinde, “İmân” bölümleri bulunmaktadır. İbn Mâce’nin *Sünen* adlı eserinin “Mukaddime” bölümünün dokuzuncu bâbı “Bâbün fi’l-İmân” şeklindedir. Mahmut Yeşil, “Tarihî Süreçte Telif Edilen ‘Kitabu’l-İman’lar ve Günümüze Yansımaları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 8.

²¹ *Kitâbü'l-îmân* adıyla yazılan eserlerin tam listesi için bk. Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 22-28. Ayrıca iman konusunun işlendiği ve ehl-i hadis tarafından telif edilen tüm eserlerin listesi için bk. Tuğba Eruçar, *Hadisçilerin İman Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 34-52.

²² Ahmed Özer, *Ehl-i Hadisin Red Literatürü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 124.

Bu çerçevedeki tartışmalar Allah'a sıfat nispet edilmesi ve tevhidin muhafazası şeklinde iki grupta toplanmıştır. Bu iki temel esas üzerindeki tartışmalara göre kümelenenler birbirlerini ya Müşebbihe ya da Muattıla olmakla itham etmiş ve birbirlerinin görüşlerini reddeden müstakil eserler kaleme almışlardır.²³

Ehl-i hadis tarafından red niteliğinde telif edilen ve günümüze kadar ulaşabilmiş eser sayısı oldukça fazladır.²⁴ Türün en meşhur eserlerinden bazıları şunlardır: “Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855), *er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*; Buhârî'nin (öl. 256/870), *Halku ef'âli'l-'ibâd*; İbn Kuteybe'nin (öl. 276/), *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis*; Dârimî'nin (öl. 280/889), *er-Red Ale'l-Cehmiyye* ve *Nakzu Osman b. Saîd ale'l-Merîsi*.”

Ehl-i hadisin polemiklerinin yer aldığı en önemli türlerden biri de “sünne” lerdir. Genellikle sünneti savunmak üzere telif edilmiş, sünnete bağlılık/itisâm ve bid'atleri terk etmek üzere kurgulanan bu eserler, hadisçilerin sünnet müdafaasının parametrelerini ortaya koyarlar.²⁵ Bu eserlerin sünnete ittiba, Allah'ın sıfatları, kader, hal-ku'l-Kur'an, rü'yettullah, deccal, kabir azabı, ba's, mizan, şefaât, havz, cennet-cehennem, sahâbenin fazileti, imamet-hilafet konularının yanında; Havâric, Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye, Râfiziyye gibi muhaliflere reddiye gibi başlıkları muhteva olduğu da görülmektedir. Sünnelerdeki konuların ontolojik, eskatolojik ve epistemolojik olmak üzere üç alana teksif edildiği müşahede edilmektedir.²⁶ Ancak ilahiyat, nübüvvet ve ahirete dair konuların tamamından ziyade ehl-i hadis inanç sistemine aykırı olan, kelamcılar ve bid'at fırkaları tarafından yorumlanan konuların içerik oluşturmada öncelendiği görülmektedir. Bu türün en erken müellefatı arasında; “Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855), *Kitâbü's-sünne*; İbn Ebî Âsım'ın (öl. 287/900), *Kitâbü's-sünne*; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (öl.

²³ Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/516-521.

²⁴ Red literatürünün tâdat edildiği çalışmalar için bk. Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 31-34; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 293-294; M. Hayri Kırbaçoğlu, “İslam Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit 'Ashâbü'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5 (1987), 81-88; Özer, *Red Literatürü*, 34-124.

²⁵ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 293.

²⁶ Hatice Saliş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 89.

290/903), *es-Sünne*; Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (öl. 294/906), *Kitâbü's-sünne*" adlı eserler zikredilebilir.

Hadis tarihinde polemik olgusu sadece tür edebiyatının mezkur örneklerinde görülmeyip temel hadis koleksiyonlarında da mühim bir yer işgal etmiştir. İlim tarihi boyunca telif edilen eserlerin içinde buldukları ortamdan etkilendiği gibi temel hadis kaynakları da bu genel geçer yargının yörüngesinde teşekkül etmiştir. Bu çerçevede düşünüldüğünde kendilerini dinin koruyucusu gören hadisçilerin,²⁷ hadisleri tasnif gayeleri arasında bid'atları ortadan kaldırmak, sünneti muhafaza etmek ve sünnete muhalif olan fırkaların görüşlerini çürütmek yer almaktadır.²⁸ Onların tasnif ettiği temel hadis kaynaklarının gerek bölüm/kitâb gerekse konu/bâb başlıklarında dönemin tartışma konularından iman, kader, halku'l-Kur'an, rü'yetullah, şefa'at ve sahâbenin fazileti gibi mevzuların yer aldığı görülmektedir.²⁹

2. Günümüz Hadis Araştırmalarındaki Polemiklerin Zemini

Hadis tarihi boyunca telif edilen eserler nasıl içinde buldukları şartlardan etkilenmişse günümüz hadis çalışmaları veya tartışmalarında da bu etki söz konusudur. Bu bağlamda günümüzde Batı'da veya Doğu'da yapılan hadis çalışmalarına küresel veya yerel siyasi mülahazalar ya da din politikaları üzerinden yürütülen stratejik planlamalar etki etmiş olabilir. Ancak bu makale bu ihtimalleri irdelemek üzere kaleme alınmış değildir. Bu başlık altında daha ziyade hadis alanında yapılan çalışmaların günümüz Türkiye'si hadis araştırmalarında ne gibi tartışmalara zemin hazırladığı üzerinde durulacak ve günümüz Türkiye hadisçiliğindeki polemiklerin zemininin izi sürülecektir. Yoksa Doğu'daki ya da Batı'daki hadis çalışmaları ya da oryantalistlerin hadise dair görüş ve fikirleri detaylı olarak aktarılmayacak, onların değerlendirmesi yapılmayacaktır.

²⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, thk. Muhammed Said Hatipoğlu (Ankara: Dâru İhyâi's-Sünne, ts), 8.

²⁸ Hacı Musa Bağcı, "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile İle Münakaşaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 22.

²⁹ Örneğin temel hadis kaynaklarındaki kader konusu ve Kaderiyye ile ilgili başlıklar için bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/111-117; Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvaftâ*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Abu Dabi: Müessesü Zâyed b. Sultan, 1425), "Kader", 1-2; Buhârî, "Kader", 1; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü Mustafâ, 1375/1975), "Kader", 13; Ebû Dâvûd, "Sünne", 17; Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), "Mukaddime", 10.

Zaten sınırları mahdut bir makalede bunların işlenmesine imkân da yoktur.

Tasnif döneminde hadislerin tasnif gayeleri arasında sünneti korumak, bidatleri ortadan kaldırmak ve sünnet muhaliflerinin görüşlerini bertaraf etmek gibi etkenlerin varlığı bilinmektedir.³⁰ Nitekim musannifler bid'atleri ortadan kaldırma, hadis ve sünneti muhafaza etme motivasyonu ile polemiklere girişmişlerdir.³¹ Bu çerçevede erken dönem ile günümüz hadis tartışmalarının zeminini mukayese imkânı mümkün olabilecek, Cumhuriyet dönemi hadis tartışmalarıyla erken dönem hadis tartışmalarının benzeşen ya da benzeşmeyen yönleri görülebilecektir.

2.1. Batıdaki Hadis Çalışmaları

Son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre yaklaşık 620 oryantalistin hadis ve sünnet alanında çalışma yaptığı belirlenmiştir. Bunlardan bir kısmı oryantalist hadis anlayışının teşekkülünü sağlayan ve oryantalist hadis kavramlarını geliştiren Ignaz Goldziher (öl. 1921), Joseph Schacht (öl. 1969) ve Albert Juynboll (öl. 2010) gibi oryantalizmin önde gelen isimleridir. 19. asırdan itibaren oryantalistler hadis alanında pek çok çalışma yapmış özellikle hadislerin Hz. Peygamber'le ilişkisi ve hadisin temel meseleleri konusunda Müslüman alimlerden farklı görüşler ortaya koymuşlardır.³²

Goldziher'den itibaren oryantalistler tarafından yapılan çalışmaların İslam dünyasında makes bulduğu vakıadır. Özellikle 1950 yılından sonra Müslüman alimlerin oryantalistlerin hadise dair ileri sürdükleri iddialara yönelik değerlendirmeleri yoğunluk kazanmıştır. Bu çerçevede yapılan bir araştırmada Müslüman âlimlerin akademik çalışmalarının sayısının 450 civarında olduğu tespit edilmiştir.³³

Oryantalistlerin günümüz Türkiye'si hadis araştırmalarındaki polemiklere zemin oluşturan görüşlerine gelince; oryantalistler öncelikle hadis ve sünnet kavramlarının yerine kendi kültürel kod-

³⁰ Bağcı, "Kader", 22.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Şeref*, 8.

³² Ahmet Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: KURAMER, 2020), 553.

³³ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 284.

larına uygun olarak tradation (gelenek) kelimesini kullanmaktadır. Çünkü onlara göre bu kavramın Hz. İsa ile ilişkisi yoktur. Tradition, kilise babalarının inançlarından konsil kararlarına varıncaya kadar geniş bir anlam dünyasını kuşatmaktadır.³⁴ Bu kavramın tercih edilmesi onların hadis ve sünnete bakış açılarının da en bariz göstergelerindedir. Nitekim onlar hadisin Hz. Peygamber'le ilişkisinin bulunmadığı, hadis olarak tanımlanan söz ve uygulamaların ancak birkaçının Hz. Peygamber'le doğrudan ilintisinin olabileceği kanaatini taşımaktadırlar. Onlara göre hadis, tarih, tabakât, ricâl vb. kaynaklarda hadis olarak nitelenen metinler; Müslümanlar arasında cereyan eden siyasi kavgalarda, fırka ve ekoller arasındaki derin görüş ayrılıklarında her grubun kendi ideolojisini Hz. Peygamber'in otoritesi ile güçlendirme arzusunun tezahürleridir. Yani İslam'ın ilk gününden başlayarak bir kaç asır devam eden oluşum sürecindeki dinsel, sosyal, siyasal, ekonomik etkilerin bütünü oluşturduğu bir sonucun adıdır.³⁵

Oryantalizmin kurucusu sayılan Goldziherin adı altında şekillenen bu görüş öğrencisi Schacht tarafından daha spesifik bir mahiyete büründürülmüştür. Ona göre sünnet kavramının anlam dünyası Şâfiî'ye (öl. 204/820) kadar toplumun örf, adet, uygulama ve İslam bilginlerinin görüşlerini kuşatmaktadır. Bu kelime ile Hz. Peygamber'in sünneti kastedilmemektedir. Şâfiî öncesi fakihlere göre de sünnet doğrudan Hz. Peygamber'le ilişkili bir kavram değildi. Hz. Peygamber'in örnek alınması ve uygulanması davranışları olarak sünneti belirleyen ilk kişi Şâfiî'dir. O, Hz. Peygamber'in sünnetini ondan nakledilen hadislerle özdeşleştirmiştir.³⁶

Oryantalistlerin önemli iddialarından biri de Müslümanların hadis yudurma eylemelerini engellemek üzere inşa ettikleri ve Müslümanlara aidiyetini iddia ettikleri bir metot olan isnad sitemine dairdir. Onlar öncelikle isnadın ortaya çıkış tarihi ile ilgili değerlendirmeler yapmışlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Goldziher-Schacht çizgisini sürdüren Juynboll Müslüman bilginlerin ravilerde adalet şartının Hz. Osman'ın şehadetinden sonra arandı-

³⁴ Hadis ve sünnet kavramlarının yerine Tradition kullanımının tercih edilmesi hakkında detaylı örnekleri incelemek için bk. Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 43-45.

³⁵ Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, çev. Cihat Tunç (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 20.

³⁶ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (London: Oxford, 1950), 2-3.

ğına dair görüşlerini reddeder. Ona göre fitne Abdullah b. Zübeyr'in (öl. 73/692) isyan hareketidir ve Müslümanlar bu olaydan sonra isnadı kullanmaya başlamışlardır.³⁷ Bu tarihi ikinci asrın ortalarına kadar götürülenler de vardır.³⁸

Hadisin iki temel unsurundan biri olan isnadların uydurulduğu fikri de oryantalistlerin ekseriyetine ait olan bir iddiadır. Özellikle Schacht müşterek ravi teorisi ile müşterek ravi ile Hz. Peygamber arasındaki isimlerin uydurulduğu, müşterek ravi ile hadisleri tedvin veya tasnif edenler arasındaki kısmın ise gelişigüzel düzenlendiğini vurgular. Ona göre isnadlar başlangıçta basit şekilde iken hicrî üçüncü asırda düzenli formlara dönüştürülmüştür.³⁹ Yine Schacht aile isnadı şeklinde isimlendirdiği aile üyelerinin birbirinden rivayetini esas alan isnadların da uydurma olduğunu belirtir.⁴⁰ Isnadların uydurma olduğu iddiasını dile getiren oryantalistler isnad zinciri içinde yer alan ve ricâl kaynaklarında tanıtılan ravilerin de gerçek kişiler olmayıp hayali şahsiyetler, uydurma kişiler olduğunu ifade ederler.⁴¹ Ravilerin tanıtıldığı rical kaynaklarında yüzlerce uydurma ravinin varlığını dile getirerek bu kaynaklara dair görüşlerini de ortaya koyarlar.⁴² Bu iddiayı dillendiren Juynboll'a göre, sened zincirlerindeki önemli halkalardan biri olan Nâfi' (öl. 117/735) doğum tarihi dahi bilinmeyen biridir.⁴³ Dolayısıyla tarihi bir şahsiyet olduğu şüphelidir. Juynboll benzer iddiayı hadis tedvin faaliyetinin öncü isimlerinden Zührî (öl. 124/742) hakkında da dillendirmektedir. O, araştırmaları neticesinde çok sayıda Zührî tespit ettiğini bunlardan sahtesiyle gerçeğinin ayırt edilmesinin mümkün olmadığını vurgular. Böylece ona göre Zührî gerçek kişi değil hayali bir şahsiyettir.⁴⁴

Ricâl kaynaklarının gerçek kişiler olmayan ravilerle dolu olduğu için güvenilir olamayacağını dillendiren batılı araştırmacılar hadis kaynaklarında da Hz. Peygamber'e ve sahâbeye doğru düzgün

³⁷ G. H. Albert Juynboll, "İslamda İlk Büyük Siyasi Fitnenin Tarihi", çev. Mustafa Ertürk, *Oryantalistik Hadis Araştırmaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 57.

³⁸ Schacht, *Origins*, 71.

³⁹ Schacht, *Origins*, 163.

⁴⁰ Schacht, *Origins*, 170.

⁴¹ G. H. Albert Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 200.

⁴² Juynboll, *Hadis Tarihi*, 176.

⁴³ G. H. Albert Juynboll, "İbn Ömer'in Azadlı Kölesi Nâfi ve Onun Hadis Literatüründeki Yeri", *İsnad Analiz Yöntemleri*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 110.

⁴⁴ Juynboll, *Hadis Tarihi*, 190.

bir şekilde isnad edilebilmiş bir hadis bulunamayacağını, bu kaynakların itikâdî ve fikhî mezheplerin görüşlerini yansıtan ve birbiriyle çelişen hadis malzemesi ile dolu olduğunu dolayısıyla güvenilirlikten uzak bulunduğunu ifade ederler.⁴⁵ Önceleri olmayan hadis metinleri sonradan ortaya çıkmış, önceleri kısa olan metinler zamanla uzamış ve daha mükemmel bir hal alarak tahrifin boyutları görünmüştür.⁴⁶ Hadis kaynaklarının çok sayıda hadis içinden seçki yapılarak az sayıda hadisle oluşturulması da onlara göre bu kaynakların güvenilirliği ile ilgili bir sorundur.⁴⁷

Oryantalistlerin günümüz Türkiye'sindeki hadis araştırmalarına en çok etki eden iddialarından biri de hadis kaynaklarında yer alan hadislerin metin tenkidi süzgecinden geçirilmediğidir. Onlara göre Müslümanlar hadislerin sıhhatini tespitinde isnadı dikkate almışlar metinle hiç ilgilenmemişlerdir. Müslüman muhaddislere göre bir hadisin senedi sağlamsa metnin içerdiği bilgi akla, tecrübeye ve tarihi verilere aykırı olsa dahi o rivayete sahih hükmü verilir. Buradaki temel kıstas hadisi nakleden ravinin güvenilir olup olmamasıdır. Hadisin kaynağına aidiyetinin en sağlam göstergesi ravilerin güvenilirliğidir.⁴⁸ Tabi buradan hareketle oryantalistler, temel hadis kitaplarındaki hadislerin güvenilirliğinin sorgulanması gerektiğini belirtirler.

Oryantalistlerin Türkiye'deki hadis araştırmalardaki polemiklere zemin olması cihetiyle kısaca değinilen temel görüşlerine dair özellikle 1950 yılından sonra gerek İslam dünyası gerekse Türkiye'de çok sayıda tenkit içeren çalışma telif edilmiştir.⁴⁹

2.2. İslam Dünyasındaki Hadis Çalışmaları

Günümüz Türkiye'sindeki hadis tartışmaları İslam dünyasındaki tartışmalardan bağımsız değildir. Türkiye'deki tartışmalara zemin oluşturma açısından Hint alt kıtasındaki ve Mısır'daki hadis çalışmalarının etkisi dikkat çekmektedir. Bu iki bölge on dokuzuncu asırda İngiliz ve Fransızlar tarafından istila edilmiş buralardaki Müslümanlar ilk defa batılı sömürgecilerle bu denli yakın bir şekil-

⁴⁵ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. R. Baber-M Stern (London: Unwin Ltd., 1971), 2/18.

⁴⁶ Schacht, *Origins*, 180.

⁴⁷ Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 234.

⁴⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/141; Schacht, *Origins*, 3.

⁴⁹ Oryantalistlerin hadis ve sünnetle ilgili iddiaları karşısından İslam dünyasında yapılan tenkit çalışmaları için bk. Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 211-282.

de yüz yüze gelmişlerdi. Batılılarla iç içe yaşama karşılıklı etkileşim yanında Müslümanlar açısından bir iç muhasebeyi ve sorgulamayı da beraberinde getirdi. Neticede her iki coğrafyadaki Müslümanlar kendilerini içinde buldukları durumdan kurtaracak, kalkınmanın yolunu açacak, fikrî durağanlığı sonlandıracak ve İslam'ın evrensel mesajlarıyla Müslümanları ve insanlığı yeniden buluşturabilecek yollar aramaya başladılar. Bu arayışın sonunda Kur'ân etrafında birleşmek ve onu yeniden yorumlamak yeni yol haritasının en belirgin sonucu olarak ortaya çıktı. Bu süreçte hadislere ciddi tenkitler yapıldı. Böyle bir yöntemin tercih edilmesinde batılıların öğretim faaliyetleri, Kur'an'dan ziyade hadis ve sünnetin güvenilirliği hakkında şüphe uyandıran iddialarla bunlara duyulan güveni zedeleme çabaları ve Batı'ya giden Müslüman münevverlerin Batı kültür ve medeniyetinden etkilenmeleri etkili olmuştur.⁵⁰ Ayrıca Müslümanları parçalayıp düzenlerini yıkmayı gaye edinen sömürgeciler hedeflerine ulaşabilmek için sünnet ve hadis hakkında çirkin düşünce ve fikirlerini yaymaya büyük çaba gösterdiler. Bunun için öncelikle Müslüman zihinlerde sünnetin hüccet oluşu, sünneti rivayet edenlerin dürüstlüğü ve güvenilirliği ile ilgili şüpheler uyandırmaya çalıştılar.⁵¹

2.2.1. Hint Alt Kıtasındaki Tartışmalar

19. asırda Hindistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi sonucunda bölgede İslam'ın doğru anlaşılması, özüne dönülmesi ve sömürge düzeninden Müslümanları kurtarmayı amaçlayan çok sayıda düşünce okulu ve ekolü oluştu. Müslümanların eğitim ve öğretimi öncelmesi gerektiğine inanarak Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesine sahip, Hanefi uygulamayı amelde esas alan ve Nakşibendi tarikatına mensup olan âlimler tarafından kurulan ekollerden biri belki de en yaygın ve etkili olanı Diyobend ekolüdür. Bunlar, Hanefilerin hadis anlayışını benimsemekte, ilk üç nesildeki isnad kopukluklarını dikkate almayarak mürsel hadisleri kabul etmekte, haber-i vâhidlerin zannî bilgi ifade ettiğini bildirmektedirler.⁵² Onlar hadis ilminde Buhârî'nin otoritesini kabul etmekle birlikte Ebû Hanîfe ile

⁵⁰ Enbiya Yıldırım, "Sünnet ve Rivayet Karşısı Söylemlerin Tarihi", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 179.

⁵¹ Saffet Sancaklı, *Hadis İnkarcılığı: Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 31.

⁵² Hanefilerin hadis ve sünnete dair görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018).

görüşleri muaraza ettiğinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü esas almaktadırlar. Kur'ân ve sünnetten aynı anda zâhir ve bâtın anlamlar çıkarabilirler. Metnin sadece zâhirine bağlı kalmadıkları gibi bâtınına da bağlı kalmazlar. Bu yönüyle Zâhirilerden de Bâtınilerden de ayrılırlar.⁵³

Diyobendîlerin aksine Kur'ân ve sünnetin yalnızca zâhirine göre hüküm vermeye yönelen re'y ve içtihadı tümünden reddeden, sünnetin zâhirini esas alarak Müslümanların meselelerine çözüm üretmeyi hedefleyen ekolün adı ehl-i hadistir. Bunlar fakihlerin ortaya koydukları fikhî görüşleri bid'at kabul ederek hadis ve sünnetin zahirinden çıkardıkları hükümlere göre amel etmişlerdir. Hadislerin sıhhatini tespitite selef âlimlerinin görüşleri dikkate alınmalı Buhârî ve Müslim eleştirilememelidir. Kur'ân'ı doğru anlamının yegâne yolu da sünnettir. Onlara göre kurtuluşa erecek tek grup ehl-i hadistir.⁵⁴

Ehl-i hadisin, hadislerin zâhiriyle amel ederek hadis ve sünneti hükmün kaynağı kabul eden anlayışının aksine; hadislerin Kur'ân gibi güvenilir olmadığı, bizzat Hz. Peygamber'in ifadelerini barındırmadığı, hadis âlimlerinin hadisleri metin tenkidine tabi tutmadıkları, kalabalık bir ravi grubunun şahadetinde gerçekleşen olayların tek ravi tarafından nakledildiği gibi sebeplerle sahih hadislerin yok denecek kadar az olduğunu ifade edenler Aligarh ekolünü oluşturur. Onlara göre hadisler İslam'ın yanlış anlaşılmasının sebebidir ve Kur'ân'la yetinilmelidir.⁵⁵

Aligarh ekolünün kurucusu Seyyid Ahmed Han'ın hadis ve sünnetle ilgili görüşlerini hadisleri bütünüyle redderek bir adım daha ileriye taşıyan ekolün adı ise Ehl-i Kur'ân'dır. Onlara göre; "Allah'ın kitabı bize yeter. Sünnet, Allah tarafından gönderilmiş bir vahiy değildir. Sünneti dikkate alarak hüküm vermek şirke götürür. Risaleet asrında sünnet şâri değildi. Hadisler, dönemin gerekleri ve sahâbenin ihtiyacını dikkate alarak söylenmiştir. Dolayısıyla hadis ve sünnet Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi ilgilendirmektedir. Peygamberin fiilleri kararları sözleri sonraki Müslümanlar için bağlayıcı değildir. Müslümanlar arasında ayrılığın ve tefrikanın temel

⁵³ Ömer Toy, "Hanefî, Mâturîdî Gelenekten Gelen Diyobend Ekolü'nün Tasavvufa Bakışı", *Tasavvur* 7/2 (2021), 1278-1282.

⁵⁴ Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 251-257.

⁵⁵ Daudi, *Hindistan'da Hadis*, 297-301.

nedeni hadislerdir.”⁵⁶ Bu ekole göre Hz. Muhammed’in görevi Kur’ân’ı insanlara iletmekten ibarettir. Kur’ân Hz. Peygamber’in tefsirine ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Hadisler dinî kaynak olsaydı Hz. Peygamber onları da Kur’ân gibi yazdırırdı.⁵⁷

Bu ekol ve grupların yanında Mevdûdi (öl. 1979) ve Fazlurrahman (öl. 1988) gibi düşünürlerin hadise dair görüşleri de ülkemizdeki çağdaş hadis tartışmalarına zemin oluşturmuştur. Mevdûdi’ye göre sünnet İslamlaştırmanın en etkin unsurudur. Sünnet İslâm’ın temel kaynaklarından ve sünnet karşıtı tüm akımların hücumlarına karşı savunulmalıdır. Ancak sünnet ve hadisin sıhhatini tespitinde muhaddislerin öteden beri kabul ettiği usule yeni yöntemler eklenebilir.⁵⁸ Hadislerin dindeki yerini hiçbir şüpheye mahal bırakmadan kabul eden Mevdudî’ye göre; bir kişi bir hadisin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit ettiğinde o konuda kendi içtihadı ile amel ederse imanı ile çelişkiye düşmüş demektir. Ona göre hadis ilmindeki en önemli sorun hadis ve sünnetin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespittir. Muhaddisler geçmiş dönemlerde bunu yaparken hadisin senedini dikkate almayı yeğlemişlerdir. Ancak ona göre sened sağlam ve sahih ise hadisin sahih olması bir gereklilik değildir. Hadisin sıhhatini tespitinde metin de dikkate alınmalıdır. Hatta senediyle ve metniyle bir hadis hakkında sahih hükmü vermek de yeterli değildir. Onu Kur’ân ve sünnet bütünlüğü içinde ele almak ve rivayetini tüm tariklerini bir arada görmek zarurettir. Ancak bu şekilde teferruatlı ve tüm etmenleri dikkate alarak yapılacak bir inceleme sonucunda hadisin Hz. Peygamber’e aidiyeti ile ilgili tatmin edici bilgiler elde edilebilir.⁵⁹ Kısaca Mevdûdî, hadisleri tamamen reddeden Ehl-i Kur’an ekolüne karşı şiddetle sünnetin dindeki yerini ve konumunu müdafaa ederken, hadislerin zâhiri manası dışında her türlü delili reddeden ehl-i hadise karşı da mücadele etmektedir.

Fazlurrahman’a gelince o, sünnet kelimesinin Hz. Peygamber’le kavram olarak kullanılmaya başladığını vurguladıktan sonra sünnetin ihmal edilmeyecek kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.

⁵⁶ Şahin Güven, “Kur’âniyyûn Ekolü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2001), 390.

⁵⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 223.

⁵⁸ Ahmad Anıs, “Mevdûdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/29/435.

⁵⁹ Yavuz Köktaş, “Mevdûdî’nin Hadisle İlgili Görüşleri ve Hadis Tahlilleri Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 48.

Ona göre sünnet kesin kurallar manzumesi olmaktan ziyade rehberlik eden, yol gösteren çatı bir kavramdır. O, sünneti mutlak sünnet ve yaşayan sünnet olmak üzere ikiye taksim etmektedir. Hz. Peygamber'in söz ve filleri mutlak sünnet; İslam toplumunun mutlak sünnet çerçevesinde hayata geçirdiği uygulamalar ise yaşayan sünnettir. Buradan da anlaşıldığına göre yaşayan sünnet sadece Hz. Peygamber'in değil ilk dönem Müslümanların yani sahâbe ve tâbiûnun içtihat ve uygulamalarını içermektedir. Ona göre hadis ile sünnet de farklı kavramlardır. Hadisler sünnetten sonra ortaya çıkmıştır. O, hadisi de teknik ve tarihi hadis olmak üzere iki kategoride ele almaktadır. Tarihi hadis Hz. Peygamber'in hayat hikâyesidir ve şüphe barandırmayacak düzeyde tespit edilmiştir. Teknik hadis ise, yaşayan sünnetin sonradan formüle edilmiş şekli ve Hz. Peygamber'e isnad edilmiş formlardır. Hicrî üçüncü asırda artan hadis rivayeti ve hadis ilminin teşekkülü yaşayan sünneti ortadan kaldırmaya matuftur ve bu çok zararlı olmuştur. Şâfiî, yaşayan sünnetin yerine hadisi ikame etmiştir. Fazlurrahman, hadislerin sıhhatini tespit sened tenkidini yeterli görmez. O, siyasi karışıklıklarla ilgili ya da gelecekte haber veren hadislerin senedleri mükemmel de olsa yer aldıkları kaynağa bakmaksızın kabul edilemez olduklarını ve reddedilmeleri gerektiğini belirtir.⁶⁰

2.2.2. Arap/İslam Dünyasındaki Tartışmalar

Hindistan'dan sonra hadis ve sünnet ile ilgili benzer yaklaşımların en yoğun olarak görüldüğü merkez Mısır'dır. Özellikle Hindistan'daki Kurâniyyûn ekolünden etkilenen Tefik Sıdkî'nin (öl. 1920) sünnet ve hadis karşıtı söylemleri yayınlamasından sonra bu konudaki tartışmalar yaygınlaşmıştır.⁶¹ Sıdkî'nin hadis ve sünnetle ilgili görüşleri Ehl-i Kur'an ekolüyle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Ona göre dinin tek kaynağı Kur'ân'dır. Dini en temel ibadetlerinden olan namazın rekâtları bile Kur'ân'dan tespit edilebilir. O, bu söylemiyle hadislere ihtiyaç duyulmayacağını adeta ispatlamaya çalışmaktadır. Hem Hz. Peygamber hadisleri yazdırmamış, hadisler çok sonraları yazıya geçirilmiştir. Kur'ân'da Allah hiçbir

⁶⁰ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1995), 13-91; İsmail Hakkı Ünal, "Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve Yaşayan Sünnet Kavramı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/2 (1990), 286-294.

⁶¹ Muammer Bayraktutar, "Tefik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnete Yönelik İtirazlarına Reşid Rızâ'nın Yaklaşımı ve Eleştirileri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 252.

şeyi eksik bırakmadığı için onun anlaşılması ve açıklanmasında da sünnetin bir rolü olamaz. Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında hüküm koyma yetkisi olamaz. Haber-i vâhidler zan ifade ettiği ve zannın da dinen yerildiği için dini konularda dikkate alınması uygun değildir.⁶²

Sıdkî'den sonra ülkemizdeki hadis tartışmalarına zemin oluşturan en önemli isim Mahmud Ebû Reyve'dir (öl. 1970). Onun da sünnet ve hadise dair iddiaları hem müsteşriklerin hem de Hint alt kıtası ve Mısır'da onlardan etkilenenlerin görüşleri ile örtüşmektedir. O, hadislerin sonradan yazıldığı için raviler tarafından değiştirildiği, hadislerin çelişkilerle ve hadis kitaplarının hurafelerle dolu, sahih hadis sayısının oldukça az, *Sahihayn*'daki birçok hadisin uydurma olduğu, hadisin sıhhatini tespit için aklın hiç dikkate alınmadığı, sahâbenin adil olmadığı, Ebû Hüreyre'nin hadis uydurduğuna dair iddiaları dillendirmektedir.⁶³

Sıdkî ve Ebû Reyve'nin isimleri özelinde kristalleşen hadis ve sünnet karşıtı söz konusu görüşlerin aksine; sünnetin dinin temel teşrî kaynağı olduğunu savunan ve geleneksel hadis tespit sisteminin ortaya koyduğu isnad yöntemini benimseyen, isnad eksenli yaklaşımdan kaynaklı hadis tenkidinin yeterince yapılamadığı dolaşısıyla hadislere güvenilemeyeceği fikrini reddeden çok sayıda hadişçinin varlığı da bilinmektedir. Bu çerçevede Mustafa es-Sibâî, Ebû Zehv, Abdülgânî Abdülhâlık, Muhamed Acâc Hatîb, Gurmullah ed-Dümeynî, Nureddin Itr, Muhammed Ebû Şehbe, Subhi es-Sâlih, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Abdürrezzak Hamza gibi isimler sayılabilir. Bahsedilen kimselerin hadis ve sünnet savunusu yapan eserleri Türkçeye çevrilmiş, görüşleri çok sayıda bilimsel makalede dile getirilmiş, hadise dair yaklaşımlarının ele alındığı lisansüs-

⁶² Tefvik Sıdkî'nin sünnet hakkındaki görüşlerine dair detaylı bilgi için bk. Muhammed Tefvik Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârun", *Mecelletü'l-Menâr* 9/7 (1906), 515-525; Halil İbrahim Yıldız, *Muhammed Tefvik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁶³ Ebû Reyve'nin sünnet hakkındaki görüşleri için bk. Mahmud Ebû Reyve, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye ev Difâün ani'l-Hadis* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1980). Söz konusu eserin Türkçe tercümesi için bk. Mahmud Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muzaffer Tan (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988). İlgili tercümenin tenkidi için bk. Mehmet Emin Özafşar, "Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması Adlı Çeviri Üzerine Bir Aydınlatma", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/4 (1989), 218-224.

tü tezler yapılmıştır. Böylece bu âlimler ülkemizdeki hadis tartışmalarında önemli bir etkiye sahip olmuşlardır.⁶⁴

İslam'ın dünyadaki rolünü yeniden canlandırmayı, mezhep taassubunu kırmayı, güncel meselelerin çözümünde mezhep görüşlerini dikkate almayarak maslahatı öne çıkarmayı içtihat ve aklın rehberliğine önem vermeyi gaye edinen ıslahatçı ya da Neo-selefi olarak adlandırılan Cemâleddin Efgânî (öl. 1897), Muammed Abduh (öl. 1905), Reşid Rıza (öl. 1935) gibi münevverlerin de hadis ve sünnet yaklaşımları dikkat çekmektedir. Geleneksel İslam anlayışının İslam'ın ilerlemesine engel olduğuna kanaat getiren Neo-selefilere temel ölçüsü akıl ve akla uygunluktur. Onlar akılla uyuşmayan nasları mecaz olarak yorumlamakta ya da tevil cihetine gitmektedir. Tevillerinde ciddi problemler olsa da akılla çelişkili görünen hadisleri tevil cihetine gitmeleri hadislerin kaynak değerini kabul ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Bunlar kıyamet alametleri, nüzûlü İsa ve Hz. Peygamber'in hissi mucizeleri gibi konularda geleneksel hadis anlayışından farklı görüşlere sahiptirler. Hadis ve sünnetin dindeki yerini reddetmemekle birlikte zayıf hadislere olduğu kadar âhâd hadislere de mesafelidirler. Şu var ki bu ekolün mensubu olarak nitelenebilecek her bir münevverin hadis ve sünnete dair görüşleri de birbirinden farklılık arz edebilmektedir.⁶⁵

Türkiye'deki çağdaş hadis çalışmalarına ve polemiklere etkileri açısından İslam dünyasındaki akımlar üç isim altında toplanabilir. Bunlar; dinin Kur'ân'dan ibaret olduğunu kabul eden Kur'âncılık; Kur'ân'ın indiği, sünnetin de varit olduğu çevre, örf ve kültürün ürünü olduğunu dillendiren tarihselcilik ile İslam'ı anlama, yorumlama ve yaşama konusunda ilk üç nesli model olarak kabul eden ve bunun mücadelesini veren selefiliktir. Bu akımlardan birincisi sünneti toptan reddederken ikincisi; sünneti İslam'ın içinde neşvü nema bulduğu tarih ve kültür olarak görmekte, üçüncüler ise sünneti çağımıza taşınması gereken bir örneklik değil, ilk üç nesille başlayıp biten bir olgu şeklinde anlamaktadır. Her üçü de modernizm ile gelenekçilik ihtilafından doğmuş ve modernizmden beslenip hikmetten uzak bir gelenekçiliği tahkim etmişlerdir.⁶⁶

⁶⁴ Özağar, "Muhammedi Sünnet", 218.

⁶⁵ Fatma Kızıl, "Hadis İlminde Modern Yaklaşımlar", *İslami İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 151-153.

⁶⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 40.

2.2.3. Polemiklere Zemin Olma Açısından Türkiye'deki Hadis Çalışmaları

Cumhuriyet dönemi hadis çalışmaları genellikle “Cumhuriyete Geçiş Dönemi; 1924-1950”, “1950-1980 Arası Dönem” ve “1980 Sonrası Dönem” olmak üzere üç kategoride ele alınmaktadır.⁶⁷ İlk dönem Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş dönemidir. Bu minvalde şu ifade edilmelidir ki; Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra yaşanan kaotik ortam ve bir milletin kurtuluş savaşını başarıyla taçlandırarak yeni cumhuriyeti ve onun kurumlarını oluşturma süreci hiç şüphesiz ilmi çalışmaları da olumsuz etkilemiştir. Bu perspektifle bakıldığında 1924-1950 yılları arası hadis çalışmalarında kısır bir dönemdir. Tabii bunda yeni kurulan devletin dini kurumlarının müesseseleşme süreci, din eğitimi kurumlarının açıldıktan kısa süre sonra kapatılması, özellikle Dârülfünûn bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi'nin 1933 de öğrencisizlik sebebiyle kapanıp hocalarının emekli olması vb. sebepler etkili olmuştur.⁶⁸ Bu dönemin belki de cumhuriyet tarihinin özellikle hadis ilmi açısından en önemli çalışmalarından birinin *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* olduğu görülmektedir.⁶⁹

594 | db

1950-1980 arası dönemde bir önceki devre göre hadis çalışmalarının görece daha fazla olduğu, temel hadis kaynaklarının Türkçeye tercüme edilmeye başladığı bunun yanında hadis usulü ve tarihi ile ilgili tercümelerin yapıldığı, hadis tarihi, usulü ve literatürü ile ilgili eserlerin telif edildiği görülmektedir. Bunda 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin, 1951'de imam-hatip okullarının açılması ve ülkedeki siyasi atmosferin dini çalışmalara ve neşriyata imkan tanıyan bir yaklaşımı benimsemesi etkili olmuştur.

1980 sonrası dönemde İslami ilimler alanında özellikle hadis sahasındaki çalışmalarda gözle görülür bir artış dikkat çekmektedir. Bu dönemde imam Mâlik'in *Muvatta*'ından Nesâî'nin *Sünen*'ine temel hadis kaynaklarının tamamı Türkçeye çevrilmiş, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i gibi eserlerden bazılarının teferruatlı şerhleri yapılmış,⁷⁰

⁶⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 254.

⁶⁸ Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi”, 206.

⁶⁹ Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi”, 203. Geniş bilgi için bk. Hansu, “Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları”, 397-398.

⁷⁰ Hüseyin Kayapınar - Necati Yeniel, *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987).

hadis ıstılahları, hadis tarihi, hadis usulü ve hadis edebiyatına dair çok sayıda eser telif edilmiştir. Hindistan ve Mısır'da görülen ehl-i Kur'an ekolünün sünnetin delil olamayacağına dair görüşleri ve oryantalistlerin hadis ve sünnetle ilgili Müslümanların temel yaklaşımlarına tamamen ters düşen söylemlerinin etkileri görülmüş, sünnetin dindeki yeri ve konumu adı altında çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu konuda Arap dünyasında telif edilen pek çok eser de Türkçeye tercüme edilmiştir. Goldziher başta olmak üzere önde gelen oryantalistlerin eserleri Türkçeye çevrilmiş bunların hadise dair görüşlerini, yöntemlerini ve çalışmalarını değerlendiren eserler yazılmıştır. Hadislerin anlaşılması sorunu da hadis ile ilgili yapılan çalışmalarda önemli bir yekûn tutmaktadır. Hadislerin anlaşılma ilkeleri, bu konuda yeni metodoloji teklifleri ve Hz. Peygamber'in imamet, iftâ ve kazâ gibi farklı yön ve vasıflarına dikkat çeken çalışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir. İlahiyat fakültelerindeki hadis kürsülerinin teşekkülü, fakültelerin sayısındaki artış, sosyal bilimler enstitülerinin kurulması, çok sayıda hadis akademisyenin yetişmesi ve buna bağlı olarak pek çok tez ve makalenin üretilmesi, yazılı görsel ve daha sonra dijital medyanın yaygın kullanımı, hadis karıştı söylemler ve bunlara karşı geliştirilen reaksiyonel tavırlar; bu dönemde hadis çalışmalarındaki nicel artış, yoğunluk, derinlik ve çeşitliliği etkileyen temel faktörlerdendir.⁷¹

İslam ilimler tarihine ya da hadis tarihine bakıldığında hadis çalışmalarını etkileyen, ona yön veren, istikamet çizen başat faktörlerden birinin toplumsal talep ve ihtiyaçlar olduğu görülmektedir. Kuşkusuz toplumsal talebi bazen toplum dile getirir bazen de ileri görüşlü alimler toplumun ihtiyaçlarını fark ederek bilgi üretimini ona göre planlar. Toplumsal talepleri dikkate alan çalışmaların otorite kazanma süreçlerinde hızla ilerlediği ve alanda belirleyici bir role büründüğü de olgusal gerçekliktir. Nitekim Buhârî hadis tarihinin en popüler eseri *Sahîh*'i toplumsal talebi dikkate alarak tasnif etmiştir.⁷² Talat Koçyiğit, Buhârî'nin eserini telif gerekçesini şu şekilde dile getirmektedir: “Buhârî dönemine kadar telif ve tasnif edilen hadis kitapları sahih, hasen, zayıf hadisleri veya mevkûf ve

⁷¹ Ünal, “Cumhuriyet Türkiye'si”.

⁷² Buhârî'nin *Sahîh*'i tasnif gerekçeleri için bk. Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî şerḥu şaḥîhi Buḥârî*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 1/7; Abdurrahmân Celâleddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerḥi takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Feryâbî (Riyad: Dâru Taybe, ts), 1/92.

maktu rivayetleri ihtiva ettiği için bunlar mücerred sahih hadisleri bir araya getiren eserler olarak görülmüyordu. Her arzu eden bu eserlerden dilediği gibi yararlanamıyor, sahih olan hadisleri olmayanlarından ayırt edemiyordu. Bu eserler, gelişigüzel sıralanmış hadislerin ezberlenmesini kolaylaştırmaya veya rivayet esnasında müracaat edebilmeye imkân tanıyan eserlerdi. Hâlbuki İslam'ın çizdiği yoldan sapmış çeşitli fırkaların saçtığı fesat tohumlarının filiz vermeğe başladığı, bid'atin alabildiğine yayıldığı bir devirde sahih hadislerden kolayca istifade imkânı sağlayacak, onların muarızlarına karşı birer delil ve hüccet olarak kullanılmasına imkân tanıyacak, mevzularına göre tanzim edilmiş sahih bir esere ihtiyaç vardı. İşte bu ihtiyaç Buhârî'yi harekete geçirdi ve eserini telif etti.⁷³ *Sâhîh*'in telifinde olduğu gibi kültür tarihimiz ya da hadis tarihi toplumsal talebe göre telif edilen, kemiyeti ve keyfiyetini bu talebin belirlediği eserlere şahittir. Cumhuriyet döneminin başlangıcında telif edilen *Elmalılı tefsiri* ve *Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi* bunun en güzel örneklerindedir. Bu bağlamda 23.02.1341 tarihli Abdullah Azmi Efendi'nin TBMM'ye sunduğu şu önerge dikkat çekmektedir: “Riyaseti Celileye, Bazıları tarafından Kur’ân-ı Kerim’in hatalı bir surette lisanımıza tercüme ve neşredildiği görülmektedir. Bu Kitâb-ı Celîl’in el-yevm mevcut olan Türkçe tefsirleri dahi ihtiva ettiği meanî-i dakîkayı ifadede kasır olduğu cihetle mütehasıs bir heyet-i ilmiyye tarafından Kur’ân-ı azîmüşşânın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı İslâmiye’nin nakil ve tercümesi ve dîn-i İslâm aleyhinde intişar eden âsâr-ı ecnebiyeye mukabeleten neşriyatta bulunmak üzere 214. fasla sekizinci madde olarak 20000 liranın zam ve tahsisini teklif eyleriz.” O gün yaklaşık iki buçuk saat süren görüşmelerde Diyanet tarafından Kur’an’ın Türkçe tercümesinin yapılarak ehliyetsiz kişilerin yaptığı tercümelemlerin engellenmesi, oryantalistler tarafından Hz. Peygamber ve sünnet-i seniyyeye yönelik itham ve iftiralara cevap verilmesi için bir hadis kitabının da tercüme edilmesi fikri benimsenmiştir. Yalan yanlış rivayetler üzerinden Hz. Peygamber’e ve sünnete yapılan saldırılara reddiyeler yazılması, ancak bu reddiyelerin tarihte Mu’tezile ve diğer bid’at fırkalarına karşı dile getirilen hususlara hasredilmeyip günün inkârcı akımlarına cevaplar verecek nitelikte olması özenle vurgulanmıştır.⁷⁴ Nitekim cumhuriyet dö-

⁷³ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 254-255.

⁷⁴ Hansu, “Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları”, 371-373.

neminin resmi son hadis çalışması *Hadislerle İslam* adlı eserin esbab-ı mucibesi ifade edilirken toplumsal ihtiyaç detaylı bir şekilde ortaya konmuştur.⁷⁵

Toplumsal ihtiyacın gereksinimleri ile başlayan cumhuriyet dönemi hadis çalışmalarında tartışmaların zemininde de toplumsal etki doğrudan görülmektedir. Türkiye'de İslam düşüncesine asli kaynaklara, Kur'ân ve sünnete dönme ya da mealcilik fikrinin ege-men olmaya başladığı 1960'lı yıllardan itibaren temel tefsir ve hadis kaynakları Türkçeye tercüme edilmeye başlamıştır. Tabii güncel ilmihal bilgilerine ve ahlak-edep ağırlıklı hadis kültürüne sahip olan geniş halk kitlelerinin bir anda bütün hadis külliyatı ile karşı karşıya kalması anlama problemleri ve hadislerin sıhhati başta olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle İslam medeniyetinin Batı karşısındaki geri kalmışlığı, sosyal hayatta cereyan eden birçok olumsuzluklar ve oryantalist etkiyle İslam dünyasına yayılan oradan da Türkiye'ye sirayet eden sünnet inkârcılığı fikrinin etkisi gibi sebeplerle hadislerin güvenilirliği sorgulanmaya başlamış, hadisin dindeki yeri tartışmaları hadis ilmi çerçevesinde gündemin baş maddesi haline gelmiştir. Hadis ve sünnetin dindeki yeri vb. başlıklar altında çok sayıda eser neşredilmiştir.⁷⁶ Sünnet inkârcılığı çerçevesinde İslam dünyasında farklı kamplaşmalar oluşmuştur.

Türkiye'de hadis ve sünnetin dindeki yerine dair tartışmalar; sorunun membaı addedilen coğrafyalarda konu özelinde lehte ya da aleyhte kaleme alınan çalışmaların da Türkçeye çevrilmesine neden olmuştur. Bu çeviriler bir taraftan tartışmalara zemin oluşt-

⁷⁵ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/112-116.

⁷⁶ Hadis ve sünnetin dindeki yerini konu edinen eserlerden bazıları için bk. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002); Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000); Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı*; Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000); Cemal Ağırman, *Sünnette İtaat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1995); İsmail Lütfi Çakan, "Hadis Edebiyatında 'Kitâb ve Sünnete Bağlılık' Üzerine Genel Bir Tetkik", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-8-9-10 (1995), 325344; Bünyamin Erul, *Sünnetin Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989); Bünyamin Erul, "Sahâbenin Sünnet Anlayışı", *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet* (İstanbul: KURAMER, 2020), 13-46; Raşit Küçük, "Kur'ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997).

durken diğer yönden polemiklerin taraftarlarını tahkim etmiştir.⁷⁷ Söz konusu tahkimat bir taraftan geleneksel hadis tespit yöntemlerinin yetersizliği başta olmak üzere öteden beri zikredilen etkenlerden kaynaklı olarak hadislerle güvenilmeyeceği tezini güçlendirmiş; diğer taraftan hadisin dindeki muhkem yerini göstermek üzere pek çok konunun hadislerle inşa edildiğini ve problemlerin hadislerle çözüldüğünü, Kur'ân'ın hayata hadislerle sirayet ettiğini dile getiren çalışmalara hız verilmiştir. Aslında Kur'ân'la yetinme, sünneti red, Kur'ân ve sünnet gibi asli kaynaklara dönüş ya da sünneti klasik usulden ziyade yeni bir usul ile değerlendirme çerçevesinde şekillenen tartışmalar farklı isimlerle anılan kamplar ve kutuplarda temerküz etmeye başladı. Özellikle Hz. Peygamber'in sünnetini günümüz toplumlarına ulaştırabilme ve çağdaş dünyaya aktarabilme noktasında birleşen, sünnetin dindeki yeri ve teşrideki rolünü savunan büyük topluluk, aralarındaki metodik ve yönlemsel farklılıklar nedeniyle gelenekçi-yenilikçi; muhafazakâr-modernist; Ankara-İstanbul; Marmara İlahiyat-Ankara İlahiyat gibi isimlerle anılan ayrışmaların tarafı oldu. Yavuz Ünal'a göre; "Hz. Peygamber'in söylediği her şeyin vahiy olduğu, hadisin korunmuşluğu, ashâbın adaleti, hadis tespit sisteminin mükemmelliği tezine dayanan muhafazakâr söyleme karşılık, hadis tespit sisteminin sened merkezli olduğu, hadislerin değerlendirilmesinde metin tenkidinin yapılmadığı dolayısıyla hadis metodolojisinin yeniden yazılması ve hadislerin yeniden süzgeçten geçirilmesi gerektiği düşünceleri öne çıkarıldı."⁷⁸ Neticede hadis alanı mezkur konu başlıkları çerçevesinde polemik içeren çok sayıda neşriyata sahne oldu.

2000'li yılların başından itibaren "Gerede Hadis Meclisi" adı altında oluşturulan ve yaklaşık on yıl süren ilmi organizasyonlar dizisi farklı isimlerle anılan karşıt görüşlerin birbirini yakından tanımalarına vesile oldu. Özgür bir ilmi ortamda hadis ve sünnete dair fikir-

⁷⁷ Bu kapsamda bir taraftan Ebû Reyve'nin diğer taraftan Sıbâî'nin konu çerçevesindeki eserleri tercüme edilmiştir. Bk. Ebû Reyve, *Advâ*; Mustafa es-Sıbâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fî teşri'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982). Bu eserlerin yanında Türkiye'deki hadis tartışmalarına farklı boyutlar kazandıran, sünnetin dindeki yeri ile ilgili bir problemi olamayan ancak klasik hadis usulünü kıyasıya eleştiren ve klasik tespit yöntemlerinin yetersizliğini dile getiren, yeni yöntemler teklif eden ve yeni tanımlamalar yapan düşünürlerin eserleri de tercüme edilmiştir. Bk. Fazlurrahman, *Metodoloji*; Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, çev. N. Ahmet Asrar (İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997). ne dair

⁷⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ünal, "Hadis Çalışmalarının Serencamı", 230-248.

lerini tartışan akademisyenler birbirini anlamaya çalışmanın yanında taassuptan ve aşırılıklardan uzak tavırlarla meselelere daha makul bakmaya başladılar. Bu etkileşim hadis araştırmalarına bir seviye kazandırırken hadisçilerin “Konulu Hadis Projesi” adıyla ortak proje yapmaları sonucunu doğurdu.⁷⁹

2010’lu yıllardan itibaren İslam dünyası Arap baharı vb. olaylarla siyasi kargaşaların içine sürüklenip ülkelerdeki otoriter yönetimler yıkılırken, Müslümanların zihin ve düşünce dünyalarında da adeta parçalanmalar vuku bulmuştur. Müslüman ülkelerdeki içler acısı durumu gören vatandaşlarımız devlet ve vatan mefkûresine daha sıkı tutunmuş, milleti bir arada tutan en önemli mayanın Ehl-i sünnet inancı olduğu vurgusu daha güçlü dillendirilir olmuştur. Kimi gruplar, dini ilimlerle iştigal eden ve popülist dini söylemelerle geniş halk kitleleri nezdinde rüchaniyet kazanan çevreler de Ehl-i sünnet söylemini sahiplenmişlerdir. Kendilerini Ehl-i sünnetin hamisi olarak ilan ederken kendileri gibi düşünmeyenleri ya da özellikle hadis ilmi çerçevesinde kendilerinden farklı yöntemleri benimseyen ya da söylemlerde bulunan kişileri kolayca Ehl-i sünnet düşmanı olarak ilan edebilmişlerdir. Bütün bu herc-ü mercin içinde hadis tartışmaları yepyeni bir çehreye bürünmüştür. İlmî ve akademik zeminden uzaklaşan tartışmalar sosyal medya vb. alanlara da taşarak ahlaki sınırları aşmıştır. Klasik hadis kitaplarında yer almakla birlikte asırlardır bir sorun teşkil etmemiş konular televizyon ekranlarına taşınmış, sosyal medya mecralarında gündem yapılmış teknik hadisçilik bilgisinden yoksun geniş halk kitleleri taraf haline getirilmeye çalışılmıştır. Sünnetin hamisi sıfatını kendi elinde tutan çevreler kendilerinin medreseli/alaylı olduğundan bahisle mekteplilerin/ilahiyat hocalarının dini ifsat ettiğini, sünneti red ettiğini iddia etmiş, yüzlerce hadis akademisyeninin hizmet ettiği, onlarca hadis kürsüsünün bulunduğu ilahiyat fakültelerine öğrenci gönderilmemesi çağrısı yapabilmişlerdir. Hadis tartışmaları ideolojik bir çehreye bürünerek ifrat-tefrit döngüsü içerisinde sürdürülür olmuştur. Ehl-i sünnetin hamisi olduğunu dillendirenler zayıfıyla sahihiyle bütün hadis külliyatına iman, iman edilmesi gereken esaslara dahil ederken; bunun karşıtları bütün hadislerin uydurma olduğunu

⁷⁹ Abdullah Karahan, “Cumhuriyet Türkiye’si Akademik Hadis Araştırmalarında Önemli Bir Açılım: Gerede Hadis Meclisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 547.

belirterek asırların birikimini, tarifi mümkün olamayacak ilmi emek, gayret ve çabayı yok sayabilmişlerdir.⁸⁰

Bugünkü Türkiye’de “yeni-gelenekçilik” olarak adlandırabileceğimiz bir anlayış gün geçtikçe etki alanını genişletmektedir. Klasik geleneğe beslenen, akademiye karşı tavır takınan ve kendi içinde heterojen bir yapı arz eden akımın toplumsal tabanını ya da dini ilimlerle işgal edenler üzerindeki etkisini daha da artırması ülke düşünce dünyasının özgür fikirler ve özgün bilgi üretmesi açısından risk taşımaktadır. Bu yapılar Hz. Peygamber’in sünnetine hakaret kabul edilebilecek bazı bilgileri, sünnet ve hadis adı altında çeşitli kitle iletişim araçlarını da etkin bir şekilde kullanarak geniş toplum kesimlerine ulaştırmaktadır. Bu yapıların piyasaya sürdüğü gerçeklikten kopuk bilgileri hadis akademisyenleri henüz tashih edememiş, bu yapılara karşı gerekli muhalefeti sergileyememiştir. Bu yapıların siyasi-politik otoritenin kendilerini desteklediği izlenimini vermeleri, iletişim ağlarının güçlü olması ve kendilerine muhalefet edenlere karşı ihtilaf ahlakından yoksun davranarak her türlü çirkinliğe başvurabilecekleri endişesi akademisyen hadisçilerin bu yapılara gerekli reaksiyonel tavır göstermesine engel olmaktadır. Ancak görünen o ki, gelecek birkaç yıl içinde odağında hadisin ve hadisçilerin olduğu çetin tartışmaların vukuu kaçınılmazdır. Bu tartışmalar içerik açısından büyük ölçüde doksanlı yıllardakinden farklı, üslup bakımından daha çetin ve geniş kitlelere sirayet eden bir mahiyet arz edecektir.⁸¹

600 | db

Sonuç

Tenkrit, tartışma, cedel, münakaşa, mübâhese, takriz ve muaheze gibi farklı terimlerle ifade edilebilen polemik olgusu hadis tarihinin yadsınamaz gerçeğidir. Bilimsel alandaki sert tartışmaları, kalem kavgalarını ifade eden polemiklere hadis araştırmalarında hicrî ikinci asrın başları gibi çok erken bir dönemden itibaren rastlamak mümkündür.

Tüm ilmî araştırmalarda olduğu gibi polemik türü çalışmalar da dönemin ilmî, fikrî hareketlerinden, sosyolojik, iktisadî ve siyasi atmosferinden bağımsız değildir. Bu eserler kendi dönemlerinin ilim anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda polemik türü çalışmaların güzel örneklerini tarihe sunan ehl-i hadisin polemik edebiyatı-

⁸⁰ Görmez, *Sünnet ve Hadis*, 41-44.

⁸¹ Özkan, “Cumhuriyet Dönemi”, 31-32.

nın ortaya çıkma sebebi bizatihi sosyo-politik etkenlere bağlı olarak teşekkül eden fırkaların farklı iç sebepler ve çevre kültürlerin etkisiyle İslam inanç sistemiyle alakalı geleneği yansıtmayan görüşlerine tepkidir. Sünnete şekli bağlılığı ile temayüz eden ve epistemolojisini nakle dayandıran ehl-i hadis, kendi bilgi hiyerarşisi içinde İslam inanç sistemiyle alakalı tezlerini ortaya koymak ve muhaliflerinin iddialarını çürütmek için iman, red, sünne, tevhid, itisam vb. farklı adlar altında bir eser koleksiyonu oluşturmuştur. Ehl-i hadisin hicri ikinci asırdan itibaren gündemini işgal eden ve onları bir dizi eserler telif etmeye götüren sebepler ve tartışma konuları ile Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarındaki tartışmaların ortaya çıkış sebepleri ve mahiyeti büyük oranda benzerlik göstermektedir. Özellikle sünnete bağlılık, sünnetin teşri değeri ve sünnetin dindeki yeri gibi konuların yoğun olarak işlendiği ve sünnet savunusunun sergilendiği "sünne" türü eserler ile çağdaş hadis tartışmalarının konuları hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla Türkiye'deki hadis araştırmalarındaki polemiklerin izi hadis tarihindeki tartışmalarda bulunabilmektedir. Günümüz hadis araştırmalarındaki polemikler hadis tarihindeki tartışmalardan soyutlanarak anlaşılabilir.

İlim tarihindeki çalışmaların alanını, konusunu, mahiyetini toplumsal ihtiyaçların ve ilim adamının bu ihtiyaca yönelik öngörülerinin belirlediği gibi Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarındaki polemik olgusunun altında yatan temel faktörlerden biri de toplumsal ihtiyaç ve bu çerçevede akademisyenlerde oluşan ilgidir. Bu bağlamda 19. asırdan itibaren oryantalistlerin hadis ve sünnete dair Müslüman telakkinin yüzyıllardır benimsediği kabullerle hiç uyuşmayan iddiaları İslam dünyasında ve Türkiye'de yayılmaya başlamış; yirminci yüzyılın ortalarından itibaren gerek ilahiyat fakültele- rindeki akademisyenlerin çalışmaları gerekse yayın faaliyetleri bu iddiaların Türkiye'deki entelektüel camiada bilinmesine imkân tanımıştır. Ayrıca oryantalist görüşlerin bazı entelektüeller ve ilahiyatçılar tarafından dillendirilmesi bu konuda ön almak ve oryantalist iddiaları reddetmek ve toplumu doğru bilgilendirmek isteyen ilim adamlarını bu yönde çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Bu yönüyle de söz konusu araştırmalar çağdaş polemiklerin zeminini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Hindistan ve Mısır gibi Batıların istila ettiği kadim İslam coğrafyalarında 19. asırda sünnete dair aslında tarihte birçoğunun örneğinin veya benzerinin görüldüğü tartışmalar alev-

lenmiş hadis-sünnet ve Hz. Peygamber'in konumu mevzularında Müslümanlar ifrat ve tefrit uçlara savrulmuşlardır. Kimisi nübüvveti sadece bir postacılık makamına indirirken kimileri de Hz. Peygamber'in beşer vasfını yok sayan bir peygamber tasavvurunu benimsemiştir. Batı karşısında Müslümanların geri kalmışlığını ortadan kaldırabilmenin yegâne yolunun İslam'ın aslına, Kur'an ve sünnete dönmek olduğunu savunan kimi mütefekkirler hadis ve sünnetle ilgili geleneksel telakkiden farklı söylemleri dillendirerek klasik hadis tespit yöntemlerini eleştirmişler, metne dikkat çekerek yeni usul denemelerinde bulunmuşlardır. Bu coğrafyalardaki tartışmalar gerek tercüme gerek telif eserlerle ülkemize taşınmış ve Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarındaki tartışmaların zeminini oluşturmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1950'li yıllara kadar Türkiye'deki hadis araştırmaları durağan bir görünüm arz etmektedir. Bu dönemin en önemli çalışması *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*'dir. Bu yıllardan sonra imam hatip okullarının ve ilahiyat fakültesinin de açılması ile hadis araştırmalarında artış gözlenmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren temel hadis kaynakları Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış; hadis usul, tarih ve tenkidi ile ilgili çalışmaların ilk nüveleri görülmüştür. 1980'li yıllardan sonra ilahiyat fakültelerinin sayılarının çoğalması ile hadis araştırmalarındaki artış doğru orantılıdır. Bu dönemde neredeyse bütün temel hadis kaynakları Türkçeye tercüme edilmiş, bunun yanında İslam dünyasındaki tartışmalar da tercümelerle Türkiye'ye taşınmıştır. Önceleri ilmihal ve ahlak kitaplarıyla dini bilgiyi elde eden toplum kitleleri tercümeler vasıtasıyla gerek hadis gerekse İslami ilimlerdeki tüm bilim dallarının klasik kaynaklarına ulaşma imkânı elde etmiştir. Birbiriyle çelişen, akıl ve mantığa ters olduğu düşünülen rivayetlerle yüze yüze gelen toplum kesimlerinde hadislerin sıhhatine dair şüpheler hâsıl olmaya başlamıştır. İslam dünyasından menkul tartışmaların da etkisiyle hadis ve sünnet etrafında farklı kutuplaşmalar ve ideolojik ayrışmalar ortaya çıkmaya başlamış, hadis araştırmalarının yönünü bu tartışmalar belirler hale gelmiştir. Özellikle sünnetin dindeki yeri, sünnetin mahiyeti, sünnetin tespit yöntemi vb. konular tartışmaların ana gündemini oluşturmuştur. Bu tartışmalar çerçevesinde reformist-gelenekçi, İstanbul ekolü-Ankara ekolü vb. adlarla anılan gruplaşmalar oluşmaya başlamış ve bu ayrışmaların gölgesinde hadis araştırmalarında polemikler ortaya çıkmıştır. 2010'lu yıllardan itibaren ise kendisini Ehl-i sünnetin

temsilcisi ve muhafızı gören kimi gruplar sahihiyle-zayıfıyla hadisleri imanın konusu haline getirerek kendileri gibi düşünmeyen tüm kesimleri sünnet düşmanı ilan ederek ötekileştirmişler, ilahiyat fakültelerini dışlayarak hadis akademisyenlerine yersiz ithamlarda bulunmuşlardır. Türkiye'deki hadis araştırmalarında polemiklerin yönünü buradan neşet edecek tartışmaların belirlemesi muhtemeldir.

Türkiye'deki çağdaş hadis araştırmalarındaki polemik olgusu, içerik, üslup, yöntem vb. tüm yönleriyle incelenmeli ve çağdaş hadis tartışmalarının Türkiye'deki hadis çalışmalarına katkısı ortaya konulmalıdır.

Kaynakça

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdurrahmân. *es-Sünne*. thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406.
- Ağırman, Cemal. *Sünnette İtaat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1995.
- Ahatlı, Erdinç. "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 201-270.
- Ahatlı, Erdinç. "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülahazalar". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 7-30.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *er-Red 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdıka*. thk. Sabri Selâme Şâhîn. Riyad: Dârü's-Sebât, 1424.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Anis, Ahmad. "Mevdûdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/432-437. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Asar, Muhammet Ali. *Ehl-i Hadisin Polemik Edebiyatı*. Ankara: İlahiyât, 2021.
- Atay, Hüseyin. "Kur'an'a Göre Münazara Metodu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (1969), 259-275.
- Bağcı, Hacı Musa. "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile İle Münakaşaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 21-42.
- Bayraktutar, Muammer. "Tevfik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnete Yönelik İtirazlarına Reşîd Rızâ'nın Yaklaşımı ve Eleştirileri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 249-280.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Şahîh*. thk. Muhammed Zühry b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Hadis Edebiyatında 'Kitâb ve Sünnete Bağlılık' Üzerine Genel Bir Tetkik". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-8-9-10 (1995), 325344.
- Daudi, Zaferullah. *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demir, Şenol. "Tartışma ve Polemik Kavramlarına Dair". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 3/9 (2014), 183-192.
- Doğan, Hüseyin. "İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011), 157-174.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as İshak es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelâ. Beyrut: Dârü'r-risâle, 1430/2009.

- Ebû Reyve, Mahmud. *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye ev Difâun ani'l-Hadis*. Kahire: Dârü'l-Meârif, 5. Basım, 1980.
- Ebû Reyve, Mahmud. *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*. çev. Muzaffer Tan. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-îmân ve me'âlimühü ve sünenühü ve istikmâlühü ve derecâtühü*. thk. Muhammed Nasuriddin Elbânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Eruçar, Tuğba. *Hadisçilerin İman Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Erul, Bünyamin. "Bir Alan Taramasının Panoraması -Vahy-i Gayri Metlup Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-". *İslâmîyât* 3/1 (2000), 161-184.
- Erul, Bünyamin. "Sahâbenin Sünnet Anlayışı". *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. 13-46. İstanbul: KURAMER, 2020.
- Erul, Bünyamin. *Sünnetin Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Fazlurrahman. *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1995.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. çev. Cihat Tunç. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. R. Baber-M Stern. 2 Cilt. London: Unwin Ltd., 1971.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Güven, Şahin. "Kur'âniyyün Ekolü". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2001), 385-408.
- Hansu, Hüseyin. "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 367-405.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Şerefü ashâbi'l-hadis*. thk. Muhammed Said Hatipoğlu. Ankara: Dâru İhyâi's-Sünne, ts.
- Hatipoğlu, Nihat. "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik bir Alan Taraması-Tahlil ve Eleştiri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 11/3-4 (1998), 273-298.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fetħu'l-bârî şerħu şaħîhi Buħârî*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1379.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed. *Kitâbü'tevħîd ve isbâti şifâti'r-Rabbi azze ve celle*. Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *es-Sünen*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-marife, 2. Basım, 1997.
- Juynboll, G. H. Albert. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Juynboll, G. H. Albert. "İbn Ömer'in Azadlı Kölesi Nâfi ve Onun Hadis Literatüründeki Yeri". çev. Salih Özer. *İsnad Analiz Yöntemleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Juynboll, G. H. Albert. "İslamda İlk Büyük Siyasi Fitnenin Tarihi". çev. Mustafa Ertürk. *Oryantalistik Hadis Araştırmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Karahan, Abdullah. "Cumhuriyet Türkiye'si Akademik Hadis Araştırmalarında Önemli Bir Açılım: Gerde Hadis Meclisi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 543-557.

- Kayapınar, Hüseyin - Yeni, Necati. *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer el-. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. "İslam Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit 'Ashâbü'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı'". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5 (1987), 19-89.
- Kızıl, Fatma. "Hadis İliminde Modern Yaklaşımlar". *İslami İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar*. ed. İlyas Çelebi. 145-158. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Köktaş, Yavuz. "Mevdûdî'nin Hadîsle İlgili Görüşleri ve Hadîs Tahlilleri Üzerine". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003).
- Kutlu, Sönmez. *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002.
- Küçük, Raşit. "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği". *Sünnetin Dindeki yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 1997.
- Mâlik, Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 1425.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Amr. *el-Câmi'*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1987.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Sünnetin Anayasal Niteliği*. çev. N. Ahmet Asrar. İstanbul: Bengisu Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Okiç, Tayyip. "Bir Tenkidin Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2-3 (1953), 219-291.
- Özağar, Mehmet Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Özağar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Özağar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Özağar, Mehmet Emin. "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 225-273.
- Özağar, Mehmet Emin. "Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması Adlı Çeviri Üzerine Bir Aydınlatma". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/4 (1989), 218-224.
- Özer, Ahmed. *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Özkan, Halit. "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 9-39.
- Polat, Selahattin. "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri". *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*. 211-248. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Saliş, Hatice. *Hadis Edebiyatında Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Sancaklı, Saffet. *Hadis İncarcılığı: Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. London: Oxford, 1950.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünnetü ve mekânetühâ fî teşri'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1982.
- Sıdkî, Muhammed Tefvik. "el-İslâm hüve'l-Kur'an vahdeh: ârâun ve efkârun". *Mecelletü'l-Menâr* 9/7 (1906), 515-525.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Reddiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 516-521. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâleddin. *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Feryâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, ts.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatü Mustafâ, 1375/1975.
- Toy, Ömer. “Hanefî, Mâturîdî Gelenekten Gelen Diyobend Ekolü'nün Tasavvufa Bakışı”. *Tasavvur* 7/2 (2021), 1275-1304.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve Yaşayan Sünnet Kavramı Üzerine”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/2 (1990), 284-294.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Ünal, Yavuz. “Cumhuriyet Döneminde Hadis Usulü ya da Usul Tarihçiliği Üzerine”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 283-302.
- Ünal, Yavuz. “Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı”. *İslami İlimler Dergisi* 2 (2007), 229-248.
- Ünal, Yavuz. “Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları Üzerine”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/3 (1997), 174-177.
- Yeşil, Mahmut. “Tarihî Süreçte Te'lif Edilen 'Kitabu'l-İman'lar ve Günümüze Yansımaları”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 7-34.
- Yıldırım, Enbiya. “Sünnet ve Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi”. *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. 155-189. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Yıldız, Halil İbrahim. *Muhammed Tevfik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 40. Basım, 2018.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Yücel, Ahmet. “Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları”. *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. 553-590. İstanbul: KURAMER, 2020.

